

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE İCÂZ'A DAİR TESBİTLER TEKLİFLER

Türkân ALVAN*

ÖZET

Klasik Türk edebiyatında bir şairin başarısını ölçerken yapılan üslup değerlendirmelerinde belâgat ilminden mutlaka istifade edilmelidir. Bu çalışmada klasik Türk şiirinden örneklerle icâz'ın değerini analiz etmek istedik. Başka bir belâgat terimi olan ve şairin şaşırtacak güzellikte, incelikte ve zekice şiir söyleyerek dinleyeni kendine hayran bırakması olarak bilinen i'câz ile icâz'ın karıştırılmaması gerekir. Belâgatın meanî ilmine dahil olan icâz, az ve öz sözle merâmı anlatmaktır. İcâz-ı hafz ve icâz-ı kısar diye iki grupta incelenen icâz, söziün çağrışım değerini artıran bir belâgat unsurudur. İcâz-ı hafz yapılırken bazen bir sözcük türü olarak isim, sıfat, edat, bağlaç gibi bir kelime, bazen tamlama unsurlarından biri, bazen de cümle unsurlarından biri, bazen de şart cümlesi veya cevap cümlesi gibi cümleler sözden düşürülür. İcâz-ı kısarda cümlede eksiltmeye gitmeden, kısa bir ibareye birden çok anlam sığdırılır. İcâz, yerinde ve durumuna göre kullanılırsa sanat değeri taşır. Araştırmamızda belâgatın beyan ve bedii kısmına dahil olan söz sanatlarında icâzın örnekleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Klasik Türk şiiri, belâgat, icâz, en az çaba yasası.

Giriş

İcâz, ايجاز Arapça'da "iş çabuk yapmak, sözü kısa kesmek, özetlemek" gibi manalara gelir.¹ Belâgatte meanî ilmine dahil bir terim

* Yrd. Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye, talvan@fsm.edu.tr

¹ İcâzın belâgatteki tanımları için şu kaynaklara müracaat edilebilir: (Saraç, 2012; Bolelli, 1993'den naklen: İbnü Kutaybe, *Edebü'l-Kâtib*, 19; el-Câhız, I/54; *el-Haverân*, 3/86; İbnü Râşik, *el-Umde*, 1/431; el-Haffâcî, *Sırru'l-Fesâha*, 208-209; er-Râzî, *Nihâ-yetü'l-İcâz*, 347; es-Sekkâkî, *Miftâhü'l-Ulûm*, 277; el-Kazvinî, *el-İzâh*, 1/287; *Telhîs*, 139-140; el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 59; Taftazânî, *el-Mutavvel*, 286; *Muhtasârü'l-Me'ânî*, 257; Bâbertî, *Şerhü'l-Telhîs*, 421; Tehânevî, *Keşşâfü'l-İstılâhâtil-Fünûn*, 727, 901, 1473; Desûkî, *el-Hâsiye*, 131, 147, 128; Matlûb, *Mucemü'l-Mustalahâtil-Belâgiyye*, 202, 132,

olan *îcâz* ise “maksadı açık ve net bir şekilde ifade etmek suretiyle az kelimeyle çok manaları anlatmaktır.”² *Îcâz*ın sözü en az, en özlü ve etkili bir biçimde ifade etmesine dayanarak birçok eserde *îcâz*ın belâgatle eş tutulması; belâgatte *îcâza* verilen önemi gösterir.³ Hemen bütün belâgat âlimleri, *îcâz*ın belâgatteki önemi ve kıymeti konusunda hemfikirdir.⁴

Meânî ilminde arasında *îcâz*dan başka, sözü mânâya katkı sağlayacak şekilde uzatmaya *itnâb*, sözü günlük hayatın diliyle muhataba uygun, yaygın kullanıma göre dengeli kullanmaya *müsâvât* denir. Arap literatüründe belâgatın temelini oluşturan meleke ve ilim olma özelliği *îcâz* için de geçerlidir. Yani şair veya yazar, doğuştan gelen melekesiyle bu sanatı icra ederken zevk-i selîm sahibi eleştirmenler, *îcâz*ın kaidelerine göre bu sanatçıların edebî metinlerinin değerini analiz ederler.

Arapça, yapısı itibarıyla *îcâza* en yakın dillerdendir. Cahiliyye devrinde olduğu gibi ve İslamiyet’ten sonra da akılda kolay kalması, naklinin kolay olması ve hemen anlaşılması nedeniyle daima *îcâz*lı söz tercih edilmiştir.⁵ İslam coğrafyası genişleyip farklı kültürlerle etkileşim devam ederken diğer belâgat dalları gibi *îcâz*; Kur’ân-ı Kerîm’i ve Hz. Peygamber’in hadis-i şeriflerini anlamak ve *îcâz* değeri açısından üstünlüğünü ortaya koymak maksadıyla önemsenmiş ve edebî tenkit olarak gelişmiştir.⁶

Îcâz sanatını ilk ele alan kişinin, hicri III. asırda Ebû Osmân ‘Amr el-Câhiz (ö.869) olduğu kabul edilir. Abbasiler devrinin büyük Mutezîle âli-

616; Atîk, *İlmü’l-Meanî el-Beyân el-Bedî*, 167; Tabâne, *Mucemü’l-Belâgati’l-Arabiyye*, 903, 47, 353; Süleymân Paşa, *Mebâniü’l-İnşâ*, I/34, 40; Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-i Osmâniyye*, 116, 127; Recâizâde M.Ekrem, *Ta’lîm-i Edebiyat*, 163; Abdurrahman Süreyyâ, *Mizânü’l-Belâga*, 217, 286; Diyarbakırlı Said Paşa, *Mizânü’l-Edeb*, 257; Mehmed Rif’at, *Mecâmü’l-Edeb*, 212, 224, 227.)

² Muzaffer Özli, “Arap Dilinde *Îcâz*ın Tarihî Seyri ve Önemi”, *Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 16/1, Elazığ, 2011, s.178; Nusrettin Bolelli, *Belâgat: Beyân Meanî Bedî’ İlimleri*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. V. Yay, İstanbul, 2012, s.356.

³ M. A. Yekta Saraç, “*Îcâz*”, *DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.XXI. İstanbul, 2000, s.392.

⁴ Kadir Kınar, *Belâgatta Îcâz*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniv. SBE., Konya, 2004, s.94-98.

⁵ Kınar, *a.g.e.*, s.94-95.

⁶ Hulusi Kılıç, “Belâgat” *DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.V. İstanbul, 1992, s.391.

mi olan el-Câhiz, “*el-Beyân ve't-Tebyîn*” ve “*Kitâbu'l-Hayevân*” adlı eserlerinde îcâzı “birçok anlam için az lafız kullanmak” şeklinde tanımlarken sonradan bu tabiri “Mütekellimin maksadını, ister az isterse çok lafızla olsun, muhatabın ihtiyacına uygun bir dille anlatmasıdır” şeklinde genişletmiştir. Hicrî IV. yüzyılda el-Rummanî (ö.994) *En-Nüketü Fi İcâzû'l-Kur'ân* adlı eserinde, Kur'ân'ın mucizevî dilini (*i'câzû'l-Kur'ân*) açıklarken en çok îcâz üstünde durmuştur. Ebu'l-Hasan el-Cürcânî (ö.1002), Ebu Hilal el-Askerî (ö.1009?), Ebu Ali Hasen el-Kayravanî (ö.1071), İbni Sinan el-Hafecî (ö.1073) da belâgat ilmine katkısı olan âlimlerdir. Şeyhü'l-belâgat olarak tanınan Abdülkâhir el-Cürcânî (ö.1079) ise meânî ilminin kurucusu kabul edilir.⁷ Meanî ilminin bütün ayrıntıları ve inceliklerini Zemahşerî'nin (ö.1144) kemâle erdirdiği kabul edilir.

Daha sonra Fahreddin Razî (ö.1209) *Nihâyetü'l-İcâz fi Dirâyetü'l-İcâz* adlı eserinde edebiyatı mantık ve kelâm çerçevesinde incelemiştir. Türk asıllı Sekkakî (ö.1229) ise belâgati sarf ve nahiv kaidelerine göre incelemiş ve *Kitabü Miftâhü'l-'Ulûm* adlı eserinde îcâz ve itnâbdan bahsetmiştir. Sekkakî ise îcâz ve itnâbın hangisinin üstün olduğu hakkında kolay karar verilemeyeceğini, belîğ ediplerin kendi seviyesinden düşük edipler arasında örfü uyararak yerine göre îcâz veya itnâb kullanması gerektiğini belirtmiştir.⁸ İbnü'l-Esîr (ö.1239) ise *el-Meseli's-Sair fi Edebül-Kâtib ve's-Şa'ir* adlı eserinde îcâzı kısımlara ayırmıştır. Celalüddin el-Kazvîni (ö.1338) *El-İzah fi 'Ulûmü'l-Belâga* ve *Telhîsü'l-Miftâh* adlı eserlerinde îcâz ve bölümleri hakkında ayrıntılı bilgi verir. Sa'düddîn et-Taftazanî (ö.1390) *el-Mutavvel 'ale't-Telhîs*, ve *Muhtasarü'l-Me'ânî* adlı eserlerinde, eserini şerh ettiği el-Kazvîni'nin îcâz hakkındaki görüşlerini açıklamıştır. Es-Seyyid eş-Şerîf (ö.1413) ise es-Sekakî'nin *Miftâhü'l-'Ulûm*'unun belâgat kısmını şerh ettiği *el-Misbâh* adlı eserinde îcâz konusunu Sekkakî'nin görüşleri çerçevesinde açıklamıştır.⁹

Türkler tarafından yazılan belâgat kitaplarında Sekkakî-Kazvîni geleneği ile Acem belâgat âlimi Reşidüddin Vatvat'ın (ö.1177) geleneği esas alınmış ve bu âlimlerin eserleri tercüme ve şerh edilmiştir. Osmanlı dö-

⁷ M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, Gökkubbe Yay, İstanbul, 2012, s.23.

⁸ Kınar, *a.g.e.*, s.98.

⁹ Özli, *a.g.e.*, s.177-187.

neminde Mehmed Tahir'in *Mizânü'l-Edeb* tercümesi (İstanbul:1257), İsmail Ankaravî'nin *Miftahü'l-Belâga ve Mısbâhü'l-Fesâha* (İstanbul:1284) adlı ilk belâgat kitapları gibi bütün belâgat kitaplarındaki diğer bahisler gibi îcâz da Tanzimat'a kadar Arap belâgat eserleri çerçevesinde ele alınmıştır.

Türkçe'de îcâz kavramı dolayısıyla belâgat hakkında yazılan eserler arasında Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmaniyye*, Tâhirü'l-Mevlevî'nin, *Edebiyat Lugatı*, el-Hac İbrahim *Edebiyat-ı Osmaniyye*, Muallim Naci'nin *İstulâhât-ı Edebiyye*, Recâizâde M. Ekrem'in *Ta'lim-i Edebiyat*, Said Paşa'nın *Mizanü'l-Edeb* ve günümüzde Kaya Bilgegil'in "*Edebiyat Bilgi ve Teorileri* ile M. A. Yekta Saraç'ın *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat* adlı eserleri sayılabilir.

Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-i Osmaniyye* adlı eserinde îcâzı şöyle tanımlar: "Ma'nâ-yı maksûdu ibâre-i müte'ârifeden ekall olan ibâre ile edâ eylemek îcâz ve andan ekser ibâreyle edâ eylemek ıtınâbdır."¹⁰ Îcâzda Ahmed Cevdet Paşa'nın belirttiği *ibâre-i mütearife* yani günlük hayatta herkesin kullandığı standart dil esas alınır, kastedilen mana için muhatabın durumuna göre az ve öz ifadeler kullanılır.

Şiir dilinin en önemli özelliklerinden biri kısa ve eksilteli anlatımı etkin kullanmaktır. Yani az ama çağrışımı zengin sözcükler akılda daha çok kalır ve etkilidir. Staiger, gerçek lirik şiirin ancak kısa anlatımla mümkün olduğunu düşünür ve bu tür şiirde bir olayın anlatılmasının söz konusu olmadığını belirtir. Ancak şiir dilindeki asıl etkileyicilik kısa anlatımla değil, göstergeleri en değişik ve etkileyici biçimde yerli yerinde kullanmakla gerçekleşir.¹¹ Staiger'ın iddiasının aksine klasik Türk şiirinde *Leyla vü Mecnûn*, *Hüs n ü Aşk*, gibi eşsiz eserlerle süslü mesnevi edebiyatı az ama öz sözün, yani îcâzın olay anlatımında da kullanılabileceğini göstermiştir. Bununla birlikte îcâzı sadece kısa şiir ve mısralardan ibaret saymak da doğru değildir. Öyle olsa her kısa şiire îcâz denirdi. Yine de rûbaî, kıta, müfred gibi kısa şiirler yoğun fikirler vermeye müsait olduğu için îcâza yatkındır. Yine kelimelerin yan ve mecaz anlamları, istiare gibi sanatlı anlatımlar daha çok îcâz niteliği taşımaktadır.

¹⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-i Osmaniyye*. haz: Mehmet Çavuşoğlu, Mimar Sinan Üniv.Yay, İstanbul, 1987, s.116.

¹¹ Aksan Doğan Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Engin Yay, Ankara, 1995, s.60,66.

Îcâz her ne kadar söze değer katan özelliğe sahipse de yerinde ve durumuna göre kullanılırsa sanat değeri taşır. Mukteza-yı hâl ve makâm bunun için belirleyici bir husustur.¹² Îcâz anlaşılır derecede olursa makbuldür.¹³ Bu sebeple îcâz, her zaman ve her durumda makbul olmayabilir. Maksadı karşılamada söz yetersiz kalıyorsa buna *îcâz-ı muhil/ihtisar-ı muhil* denir ve bir meziyet değil; kusur sayılır.¹⁴

Belâgatte îcâz iki şekilde yapılır:

a. Eksiltme ile yapılan îcâz (Îcâz-ı hazf)

Sözden kendileri bulunmadan da anlamın tamam olduğu, kelime veya cümlelerin çıkarılmasıyla yapılan îcâzdır. Bu nev'i hazfe meânî ilminde *ihtizâl* denir.¹⁵ Bu tür kısaltmada muhatabın anlayacağı, tahmin edeceği düşünülen ifadeler düşürülerek sözden tasarruf edilir. Zira muhatabın bildiği ifadeleri kullanıp sözü gereksiz yere uzatmak anlamı bozabilir (haşv-i müfsid). Îcâz-ı hazf sayesinde dikkat, sözün asıl maksadına yöneltilir ve dile getirilmeyen hususlar muhatabın veya okurun hayal gücü ve çağrışım zenginliğine bırakılır. Bu tür estetik kaygılardan başka, bazen vezin zorlamasıyla da hazf yapıldığı görülür.

İbnü'l-Esîr, îcâzı “fazla sözlerin ifadeden düşürülmesidir.” şeklinde tanımlarken îcâz-ı hazfî îcâzın kendisi yerine koymuş gibidir.¹⁶ El-Cürçânî ise “Öyle hazfler var ki onlar birer elmas pırlanta gibidir.”¹⁷ diyerek îcâz-ı hazfın sözün tesirine katacağı değeri ifade etmiştir.

Klasik Türk şiirinde îcâz-ı hazf yapılırken bazen bir sözcük türü olarak isim, sıfat, edat, bağlaç gibi bir kelime, bazen tamlama unsurlarından biri, bazen cümle unsurlarından biri, bazen de şart cümlesi veya cevap cümlesi gibi cümleler sözden düşürülür.

¹² İsmail Durmuş, *Arap Dili ve Belâgatıyla İlgili İncelemeler*, [y.y.], İstanbul, 2001, s.65.

¹³ Tahir Olgun, *Edebiyat Lugati*, Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi, İstanbul, 1936, s.48.

¹⁴ Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri: Istulâhât-ı Edebiyye*, haz. M. A. Yekta Saraç, Risale Yay., İstanbul, 1996, s.46.

¹⁵ M. A. Yekta Saraç, “Îcâz”, *DİA*, s.392.

¹⁶ Sevim Özdemir, “Bir Belâgat Terimi Olarak Îcâz”. *EKEV Akademi*, 8/19, 2004, s.311.

¹⁷ Kınar, *a.g.e.*, s.116.

b. Az ve öz söz söyleyerek yapılan îcâz (Îcâz-ı kısar)

Îcâz-ı kısar, cümlede herhangi bir eksiltmeye gidilmeden kısa söze çok manâlar sığdırmaktır.¹⁸ Bütün belâgat kitaplarında îcâz-ı kısar “lafzın az, manânın çok olması” şeklinde tarif edilir. Kasr ile icaz-ı kısar arasında alaka kurulabilirse de bazı belâgat kitaplarındaki gibi birini diğerinin yerine koymak doğru olmaz.¹⁹ Rummanî (388/998) îcâzı kısarı daha dakik bulur. Cahiliye ve İslamî devir şairleri içinde İmrül-Kays, Zühayr b.Ebî Sulma, Es b. Hacer, Hasan b. Sabit de Arap belâgati kitaplarında îcâz-ı kısara en güzel örnekleri veren şairler arasında zikredilir.²⁰

Îcâzın her çeşidinin belâgat değeri varsa da bunların en değerlisi îcâz-ı kısardır.²¹ Bu nedenle îcâz-ı kısara îcâz-ı belâgat de denir.²² Îcâzdan ilk bahseden Câhız gibi belâgat âlimlerinin çoğu “Meramı az lafız ve çok manâlı şekilde ifade etmeye de îcâz denir.”²³ diye îcâzı, îcâz-ı kısarın tanımıyla bir tutar. Yine Câhız, başka bir açıdan “Îcâz o dereceye varır ki i’câza dönüşür. İtnab da öyle.”²⁴ diyerek îcâz-ı kısarı; yerine göre Arapça “ac” kökünden gelen ve “mucize göstererek şaşırtıcı güzellikte, incelikte ve zekice söz söyleyerek dinleyeni kendine hayran bırakması” anlamına gelen i’câz ile eşleştirir. Kur’ân-ı Kerîm’in mucizevî yönünü ortaya koymak amacıyla gelişen i’câz ilmi (i’câzü’l-Kur’ân) hakkında birçok eser yazılmıştır.²⁵ Câhız’ın bu tespitinde hazften ziyade îcâz-ı kısarın i’câza

¹⁸ M. A. Yekta Saraç, “Îcâz”, *DİA*, s.392.

¹⁹ Kınar, *a.g.e.*, s.113.

²⁰ Kınar, *a.g.e.*, s.111, 131-140.

²¹ M. A. Yekta Saraç, “Îcâz”, *DİA*, s.393.

²² Hikmet Aydemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, Nil Yay., İzmir, 1999, s.106.

²³ Nusrettin Bolelli, *Belâgat: Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri*, Marmara Ün. İlahiyat Fak. V. Yay., İstanbul, 1993, s.71.

²⁴ Kınar, *a.g.e.*, s.99.

²⁵ Ebü’l-Hasan er-Rummânî’nin *en-Nüket fi İcâzi’l-Kur’ân*’ı (Kahire 1968), Ebü Süleyman el-Hattâbî’nin *Risâletü Beyâni İcâzi’l-Kur’ân*’ı (Dımaşk 1995), Bâkîllânî’nin *İcâzü’l-Kur’ân*’ı (Beyrut 1991), Kâdî Abdülcebbar’ın *İcâzü’l-Kur’ân*’ı (el-Muğni’nin XVI. cildi, Kahire 1960), Abdülkâhir el-Cürçânî’nin *Delâ’ilü’l-İcâz*’ı (Beyrut 1980), Fahreddin er-Râzî’nin *Nihâyetü’l-İcâz fi Dirâyeti’l-İcâz*’ı (Amman 1985), Ubeydullah Semerkandî’nin *İcâzü’l-Kur’ân*’ı (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 168), İbnü’z-Zemlekânî’nin *el-Burhânü’l-Kâşif an İcâzi’l-Kur’ân*’ı (Bağdat 1974), İbn Ebü’l-İsba’ın *Bedî’u’l-Kur’ân*’ı (Kahire 1957), Yahyâ b. Hamza el-Müeyyed’in *et-Trâz fi Esrâri’l-Belâga ve Ulûmi Hağâ’iki’l-İcâz*’ı (Beyrut 1986), Süyûtî’nin

dönüşebileceğini düşünmek akla daha yatkındır. Çünkü îcâz-ı kısarin özlü ve veziz söz söyleme olduğu dikkate alındığında gerek âyetlerde gerek hadis-i şeriflerde sayısız örnekle karşılaşırız:

Kur'ân-ı Kerîm'deki “*Ey ulûl elbâb! Kısasta sizin için hayat vardır* (Bakara/179).” ayeti îcâz-ı kısara güzel bir örnektir. Bu ayetteki veziz ifade Cahiliye Arapları arasında yaygın olan “*Öldürmenin çaresi öldürmektir.*” darb-ı meselini nesh etmiş ve bu sapkın inanışa adeta sözle kısas uygulayarak mukabele etmiştir.²⁶ Ayetteki يَا أُولِي الْأَلْبَابِ sözü, “aklı ve gönlü işleyenler, temiz akıl sahipleri, derin kavrayış sahipleri, sır hazinelerinin sahipleri” gibi zengin çağrışımlara fırsat veren bir hitaptır. *Efsahü'l-Arab* ve *Cevâmii'l-Kelâm* olarak bilinen Hz. Peygamber de “*Ben Araplar içinde en fasih konuşan kişiyim.*”; “*Ben, sözlerin kapsamlısına sahip kıldım.* “*Bana az lafızlarla çok manaları ifade edebilme kabiliyeti verildi.*”²⁷ şeklindeki hadis-i şeriflerinde belâgatte üstünlüğünü kendisi teyit etmiştir. Hz. Peygamber'in birçok sözü îcâz-ı kısarin en güzel örnekleri arasındadır: “*Kişi sevdiğiyle beraberdir.*”²⁸ “*Hacc Arafattır.*”²⁹ “*Ameller niyete göredir.*”³⁰ gibi hadis-i şerifleri az sözle çok yoğun anlamlar içeren îcâz-ı kısar örneklerinden birkaçıdır.

BATI RETORİĞİNDE ELLİPSİS (İCÂZ)

Kimi uzmanlara göre belâgat ilminin ve dolayısıyla îcâzın gelişmesini sağlayan el-Câhız gibi Mutezîle âlimleri; m.ö. V. yüzyılda yaşayan Yunan sofistlerine benzemektedir. Sofistler, etkileyici hitabetleriyle Atina sokaklarında insanları nasıl etkilemişse Mutezîle âlimleri de Basra'da aynı şekilde zeki âlimleri etkilediler. Batı'da Sokrat'ın diyalektiği, Eflatun'un

Mu'terekü'l-Akrân fi İ'câzi'l-Kur'ân'ı (Beyrut 1988) ve Kemalpaşazâde'nin *Risâle fi İ'câzi'l-Kur'ân*'ı (Süleymaniye Ktp., nr. 3682) klasik eserlerden bazılarıdır. (Yavuz, 2000/ 21: 403)

²⁶ M. A. Yekta Saraç, “İcâz”, *DİA*, s.392.

²⁷ Hadis kaynakları için bkz. M. Vecih Uzunoglu, “Hz. Peygamber'in Edebî Yönü”. *Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, s. 32, İzmir, 2010, s.41-76.

²⁸ Buhârî, Edeb/96, Müslim Birr/165, Tirmizi Zühd/50, Davaat/98, Hanbel Müsned 1/392, 3/104, 110.

²⁹ *Kütüb-i Sitte*, hadis no:1427.

³⁰ Buhârî, Bed'u'l-Vahyi/I. Müslim; el-İmâre/155; Nesâî. et-Tahâret/60; İbn Mace, el-Câmi'u's-Sahih, ez-Zühd/26.

Akademisi, Aristo'nun Mantık ve Retorika'sı Sofistlere tepki olarak doğmuştu. Ehl-i Sünnet âlimleri de Yunan felsefe ve mantığını öğrenen el-Câhız gibi Mutezile âlimleri sayesinde kelimeler ve belâgat ilimlerinin gelişmesine sebep oldular.³¹

Batı retorığının Doğu belâgatine olan etkisini dikkate alırsak îcâzın retorik ilmindeki karşılığı olan *ellipsis* hakkında biraz bilgi vermemiz gerekir. *Ellipsis* anlatımda kolaylık sağlamak üzere bir kelimenin, kelime grubunun veya bir cümlenin bazı öğelerinin atılıp eksiltilerek kullanılmasıdır.³² Dilde en az çaba yasası (the least effort) ilkesinin en önemli unsurlarından biri olan ellipsis sayesinde; gereksiz yapılardan, tekrarlardan kaçınarak sözü en kısa yoldan ve gereksiz kullanımlardan kaçınarak vermek esastır.³³ Batı retorığının önemli ustalarından Fontainer, yapı figürleri (Figures of construction) arasında saydığı ellipsis ile yapılan eksiltmenin, cümlede anlam belirsizliğine ve müphemliğine yol açmadan sözü kuvvetlendirmesi gerektiğini söyler.³⁴ Ellipsis, yani eksiltimin tanımı özellikle kelime ve cümlenin öğelerinde anlamı kuvvetlendirme için yapılan biçimiyle îcâz-ı hazf ile örtüşmektedir.

Ahmedî'nin şu beyiti sanki Batı retorığı ile Doğu belâgatinin îcâz bahsindeki örtüşmesini îmâ edercesine îcâz değeri yüksek sözün her iki kültür için de önemini belirtir:

Bu Ahmedî midür ya hakîm-i güher-furûş

Bu söz midür ya hikmet-i Yunân midür nedür (Ahmedî, g.145/7)³⁵

³¹ Nasrullah Hacımuftuoğlu, "Kelâmcılar ile İslâm Felsefecilerinin Belâgat ve İcâz İlimlerinin Gelişmesinde Rollerini", *Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, c.IX, Erzurum, 1990, s.218.

³² Zeynep Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 1992, s.53.

³³ Aydın Hasene, "Dilde En Az Çaba İlkesi Üzerine", *IJSES:Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 1 /1, 2011, s.1-6. (www.nobel.gen.tr) (02.12.2015); Gürkan Gümüşatam, "Eksiltim (Ellipsis) ve Türkçede Eksiltim Türleri" *Turkish Studies*, Ankara: vol.8/1, 2013/Winter, s.1541.

³⁴ Safiye Akdeniz, "Ziya Osman Saba'nın Nefes Almak Adlı Şiir Kitabında Eksiltim (Ellipsis) Sanatının (Figür) Kullanımı" *Atatürk Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s.24, Erzurum, 2004, s.149.

³⁵ *Ahmedî Divânı*, haz.Yaşar Akdoğan. (<http://ekitap.kulturizm.gov.tr>) (11.10.2015)

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE İCÂZIN SEYRİ

XI. yüzyılda yazılan ilk İslâmî eserlerden anlaşıldığı üzere Türk şiirinde az, öz ve tesirli söz söyleme daima önemsenmiştir. Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lügati't-Türk*'te günümüz Türkçesiyle “*İnsan dağdan yalçın kayayı yıkamaz; çok sözü de anlayamaz.*”³⁶ anlamındaki atasözleriyle icâzın fonksiyonuna dikkat çeker. Yusuf Has Hâcib de *Kutadgu Bilig*'de “*Çok sözden fazla bir fayda görmedim, ama söylemek de faydasız değildir.*” (119/171) “*Sözünü kısa kes (255/1008), ömrün uzun olur.*”³⁷ (119/176) “*Fazla söz, sormadan söylenip insanı usandıran sözdür. Az söz ise sorulduğunda söylenen ve bir ihtiyacı karşılayan sözdür.*” (253/1005-1006) “*Sözü çok söyleme, az ve birer birer söyle; binlerce söz düğümünü bu bir sözde çöz!*” (119/172) manâsındaki beyitlerinde terim olarak zikredilmese de icâzı metheder ve meanî ilminin oluştuğu yıllarda Arap belâgat âlimlerinin yaptığı icâz-ı kısar ve icâz-ı hafz tanımlarıyla örtüşen açıklamalar yapar.

XIII. yüzyılda Mevlânâ, eserlerinde, icâzın en güzel örneklerini vermiştir. Özellikle Mesnevî'nin ilk 18 beyiti hakkında birçok şerh yazılması eserin icâz değerinin ispatıdır. Mevlânâ'nın *Fusûsü'l-Hikem*'de Arap ve Acem belâgatinde icâzın değeri hususunda yazılan kitaplara paralel bir görüş belirtmesi edebî dilde icâzın öneminin farkında olduğunu göstermektedir:

“*Sözlerin âlâsı, çok olan değil; muhtasar olandır. Fi'l-vâki İhlâs suresi görünüşte muhtasardır. Fakat en uzun sure olan Bakara suresine göre (günlük hayatta) ifade bakımından tercih edilir (daha sık okunur.)*”³⁸

Yine bu yüzyılda Yunus Emre, “*Kelecilerin bışürgil; yaramazını şeşürgil*”³⁹ derken “güzel ve manalı söz” anlamında *kelecî* ifadesini kullanırken işe yaramayan sözlerin hafzedilmesi gerektiğini hatırlatır ve sözde icâzın önemine dikkat çeker. XV. yüzyılın en önemli mesnevilerinden

³⁶ “Teslim sözüğ ukça bolmas, yalım kaya yıksa bolmas” (I/383; 429; II/20; 150-51) (Besim Atalay, *Dîvânü Lügati't – Türk*, TTK Yay., Ankara, 2006, s.20)

³⁷ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşit R.Arat, 2.bs., Kabcacı Yay., İstanbul, 2008, s.119, 253, 255.

³⁸ Mevlânâ, *Fih-i Mâ Fih*. trc: A. Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın, İstanbul: İz Yay., İstanbul, 1994, s.203.

³⁹ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Dîvânı: Tenkili Metin*, H Yay., İstanbul, 2008, s..121.

olan *Muhammediyye*'de Yazıcıoğlu Mehmed de Hz. Peygamber'in hüsn-i mutlak olan Allah'ın varlık aynasına yansıyan nurunu (nûr-ı Muhammedî) az veya çok bütün güzel sözlerle varlık âleminin daima methettiğini anlatırken bir belâgat terimi olarak îcâzdan ve itnâbtan bahseder:

Sen ol gözgünün içinde gözüken nûr-ı a'zâmsın
Vücûdun hep onu söyler eger îcâz eger itnâb (Yazıcıoğlu m.,7964)⁴⁰

XIV.yüzyılda klasik Türk şiir geleneğinin mimarlarından Ahmedî çok söz söylerse ayıplanacağını düşünerek îcâzı güzel kullanan şairlerin halk arasında saygınlık kazandığını şöyle anlatır:

Söz çoğ illâ ki korharam diyeler
Hâtübü'l-leyl ü mutnib ü miksâr (Ahmedî, 21/57)⁴¹

Ahmedî'nin bu beyitinde geçen *hâtübü'l-leyl*, “gece odun toplayan” anlamında Arapça yergi bildiren kinayedir. İlim adına çok konuşan biri, gece odun toplayan kişinin durumuna düşer. Şöyle ki karanlıktan dolayı yılanı da odun zannedip çuvalına atan kişi gibi lüzumsuz, hatta zararlı şeyleri akıl heybesine atıp yerli yersiz konuşan insan da çok hataya ve hatara düşer ve bu hâliyle halkın diline düşer. Beyitin kendisi ayrıca îcâz-ı kısara güzel bir örnektir.

Dede Ömer Ruşenî (XV.yy.) de az sözle çok mana ifade etmekten, yani îcâzdan yanadır:

Az dé sözüni öz dé çoh söyleme sözüüm tut
Çoh söylese sözi dil zahmet vërir dimâga (Ruşenî, g.72/2)⁴²

Klasik Türk şiirinin zirve şairlerinden Necâtî Bey (XV.yy.), bir kıtasında nev-zuhur şairlere seslenerek îcâzın şiirde tercih edilmesi gerektiğini öğütler. Kur'ân-ı Kerîm'deki “*O halde Kur'ân'dan kolayımıza geleni okuyun.* (Müzemmil/20)” tavsiyesi gereği nasıl kısa sureler gündelik hayatta daha çok okunuyorsa Mevlânâ'nın yukarıda belirttiği gibi hitapta veya şiirde de itnâb yerine îcâzı kullanmanın halk üzerinde daha tesirli olduğunu belirtir:

⁴⁰ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediyye*, haz. Âmil Çelebioğlu, MEB, Ankara, 1987.

⁴¹ *Ahmedî Divânı*, haz.Yaşar Akdoğan. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>) (11.10.2015)

⁴² *Dede Ömer Ruşenî Divânı*, haz.Orhan Kemal Tavukçu. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>) (12.10.2015)

*İtnâbdan sakın ne kadar çok ise kelâm
Eyle müfîd ü muhtasar olan sözü edâ*

*Kim olmuş iken البقرة a'zâm-ı süver
Çok vakt olur ki bazı ile olur iktifâ*

*Görmez misin ki her ne kadar nâziik olsa vakt
Bir demde üç kez okunur İhlâs-ı bî-riyâ (Necâtî, kıta/5)⁴³*

Fuzûlî için söz “hâzin-i gencîne-yi esrâr” yani sırlar hazinesinin hazinedârıdır. Çünkü söz gönül hazinesindeki kıymetli mücevherler gibi muhafaza edilerek vakti gelince ortaya çıkar. Fuzûlî’nin sözden kastı elbette şiidir. İşte bu yüzden söz sahibi şairler az ve öz sözle (îcâz-ı kısar) halk içinde itibar bulurlar:

*Ger çok istersen Fuzûlî izzetin az ét sözü
Kim çok olmaktan kılıpdur çok azîzi har söz (Fuzûlî, g.119/7)⁴⁴*

XVI. yüzyıl şairlerinden Ravzî, “Her kelâm-ı hûb u mevzûnum belâgat üzredür” (k.14/17) “Gül-i hoş-bûy-ı me’ânî ile édüp zînet/Ravziyâ şî’rünü gülzâr-ı belâgat eyle” (g.538/5) diyerek şiiirlerinde belâgat kaidelerine ne denli itina gösterdiğini anlatır. Birçok ilme vâkıf olan Muradiye Camii imamı Nakşibendî Muhyiddin Halife’ye yazdığı bir kasidesinde ise îcâzın, itnâba üstünlüğünü latif bir şekilde ifade eder. Ravzî, Necâtî’nin Dîvânı’nı îcâzın en güzel örneklerini içerse de kendi şiiirinin daha makbul olduğunu düşünür ve Necâtî’nin şiiirini haşv anlamında gereksiz söze benzeterek mübalâğa yapar. “Îcâzı terk ettim.” dese de bu kasidesi îcâza güzel bir örnektir. Onun şiiirinin kıyaslanmayacak kadar kıymetli olduğunu sadece irfan sahipleri bilir:

*Hûbdur gerçi zıddı itnâbun
Sen mükerrer édince ihsânı*

*Terk-i îcâz u ihtisâr étdüm
Nev-bahâr eyledüm zemistânı*

*Ehl-i ‘îrfâna bu kasîde yeter
Lâzım olmaz Necâtî Dîvânı (Ravzî, k.8/135-137)⁴⁵*

⁴³ Necâtî Beg Dîvânı, haz. Ali Nihat Tarlan, MEB, İstanbul, 1997.

⁴⁴ Fuzûlî Dîvânı, (www.zekiankun.com.tr) (7.09.2015)

⁴⁵ Edincikli Ravzî Dîvânı, haz. Yaşar Aydemir, (http://ekitap.kulturturizm.gov.tr) (11.09.2015)

Klasik Türk şiirinin oluşumundan sonra îcâz, artık sevgiliyi tasvir için kullanılmaya başlandı. XIV. yüzyılda Ahmedî gibi XVII. yüzyılın önemli şairlerinden Şeyhülislam Yahya, belâgat terimlerinden îcâz ve itnâbı sevgiliyi methetmek için kullanmıştır. Onlara göre sevgilin yok gibi minicik ağzını az ve öz söz söyleme sanatı olan îcâz, upuzun saçlarının güzelliğini ise çok söz söyleme sanatı olan itnâb ile anlatmak daha münasıptır:

*Nice kim agzunun vafında îcâz
Saçun fikrindedür lâzım itâle* (Ahmedî, g.554/8)⁴⁶

*Deheni vafımı îcâz êdün
Kâkûli medhini itnâb eyle* (Şeyhülislam Yahya, g.377/6)⁴⁷

XVII.yüzyıldan sonra ve bir belâgat terimi olan ve şairin şaşırtacak güzellikte, incelikte ve zekice şiir söyleyerek dinleyeni şaşırtması, kendine hayran bırakması olarak bilinen îcâzın da klasik Türk şiirinde kullanılmaya başladığını görüyoruz. Arapça olup acz kökünden gelen îcâzın estetik değeri; Kur'ân'ın tefsiri ve edebi değeri üzerinde yapılan çalışmalar (İ'câzu'l-Kur'ân) ve peygamberlerin mucizevî şahsiyetlerini - özellikle Hz.Muhammed'i- tanıtmak gayesiyle ortaya çıkmıştır. Klasik Türk şiirinde ise özellikle XVII. yüzyılda başta Nef'i, Nâ'ilî, Neşatî, Fehim-i Kadîm, Mezâkî vb. Sebk-i Hindî şairlerinin şiir dilinde kullanım yoğunluğu kazanan îcâz, şairlerin doğuştan gelen *dâd-ı Hakk* kabiliyetini övmek ve diğer şairlerden farklı, tek, özgün ve usta olduğunu göstermek için kullanılmıştır.⁴⁸

XVI. yüzyıl klasik Türk şiirinin önemli şairlerinden Zâtî, îcâzın şiirine peygamber mucizesi değeri kattığının farkındadır. Ünlü Arap belâgat âlimi Câhız'ın yukarıda belirttiğimiz, îcâzın îcâza dönüşerek şaşırtıcı güzellikte ve zekilikte dinleyeni hayran bırakabileceği fikrini destekleyen şu beyitinde şiirinin mucizevî yönüne dikkat çeker:

⁴⁶ *Ahmedî Dîvânı*, haz.Yaşar Akdoğan. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>) (11.08.2015)

⁴⁷ *Şeyhülislam Yahya Dîvânı*, haz. Hasan Kavruk. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>) (11.09.2015)

⁴⁸ Mine Mengi, "Divan Şiirinin Estetiği Açısından İcâz" *Atatürk Ü. Türkiyat Araş. Enst. Dergisi, Hüseyin Ayan Özel Sayısı*, sayı:39, Erzurum, 2009, s.135-146.

*Hakk budur kim Zâtîyâ peygamberî hâmen senün
Her ne söz tahrîr éderse dér gören îcâz imiş (Zâtî)⁴⁹*

XVIII. yüzyılda klasik Türk şiirinin son sultânü'ş-şu'aralarından Sünbülzâde Vehbî, devrinin şair geçinenlerini nefis bir dille tariz sanatıyla eleştirdiği Sühân kasidesinde “*Evvelâ ‘ilm-i me’ânîde mahâret lâzım/Bilmege nükte-i serbeste-i ma’nâ-yı sühân*” (k.51/27) diyerek belâgate dahil olan me’anî ilminde maharet sahibi olmanın önemine dikkat çeker. Meanîde maharet sahibi olmak da itnâb gibi îcâzı yerinde ve en güzel şekilde kullanmaktan geçer. Sünbülzâde Vehbî; Münîf’in Halil Paşa’ya yazdığı bir kasidesine yaptığı tahmiste îcâzdan şöyle bahsediyor:

*Ol ki güftârî ile da’vî-i î’câz eyler
Vasfîna geldiği dem ‘aczini îbrâz eyler
Anda itnâb-ı sühen etse de îcâz eyler
"Midhat-i zâtına bu gûne ser-âgâz eyler
Nükte-sencân-ı pesendide kelâm-ı devlet" (Sünbülzâde Vehbî, tah.32,
XI)⁵⁰*

Diyarbakırlı Said Paşa, *Mizânü'l-Edeb* adlı eserinde Emrî'nin şu gaze-
lini -hazf ve kısarın ikisini de içerdiği için olmalı- îcâz bahsinin güzel
örnekleri arasında göstermiştir (1035, vr.263):

*Yârsuz bu cihânda n'eylersin
Güli yok gülsitânda n'eylersin
Ey gönül murgı yüce pervâz ét
Bu türâb âşiyânda n'eylersin
Tîr-i âhuñ gibi felekten geç
Lâ-mekân ol mekânda n'eylersin
‘Aşk-ı Leylâyı iste gönlünde
Hây Mecnûn yabanda n'eylersin
Çünkü ‘âşık degülsin ey Emrî
Söyle kûy-ı fülânda n'eylersin*

⁴⁹ “İcâz”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergah Yayınları, c.IV, s.337.

⁵⁰ *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*, haz.Ahmet Yenikale. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>)
(11.10.2015)

Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-i Osmaniyye*'de Nâmık Kemal'in meşhur "*Bârîka-i hakikat müsâdeme-i efkârdan çıkar*" sözünü îcâzın en güzel örneklerinden kabul ediyorsa da gerçekte bu ifade az sözle çok anlam içerdiğinden îcâz-ı kısar örneğidir, demek daha doğrudur.⁵¹

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE İCÂZ-I HAZF

İcâz-ı hazf yapılırken bazen bir sözcük türü olarak isim, sıfat, edat, bağlaç gibi bir kelime, bazen tamlama unsurlarından biri, bazen de cümle unsurlarından biri, bazen de şart cümlesi veya cevap cümlesi gibi cümleler sözden düşürülür:

*Mıhr ü vefâ için mi getürdi beni felek
Cevr ü cefâ için mi yarattı Hüdâ seni* (Necâtî, g.595/3)⁵²

Şair "Ey sevgili!" nidâsını hafzetse de sevgiliye sitem ettiği aşıkârdır. İlk mısırda "Felek beni vefa ve dostluk için mi getirdi." cümlesinde "diğerlerine örnek olsun diye" sebep cümlesi hafzedilmiştir. Ayrıca her ilk mısırda "bu dünyaya" ve ikinci mısırda "âşıklara" dolaylı tümleçleri hafzedilmiştir.

*Görmez bizi âyinede ger aks-dih olsak
Piş-nazar-ı 'akl hod-ârâda nihâmız* (Nâ'ilî, 2011:192)⁵³

"Biz aynada kendini süsleyen aklın bakışı önünde gizliyiz. Aynada aksetsek bile bizi görmez." anlamındaki beyitte akıl, ayna karşısında kendini süsleyen birine benzetilip kapalı istiare yapılmış. Kendiyle övünen akıl, ilahî aşkın güzelliklerini tek başına göremez. Zâhid veya dünyaperest kişi özne (müsnedün ileyh) olarak ilk mısırda doğrudan kullanılmadığı için îcâz-ı hazf yapılmıştır.

*Cefâ vü cevır ile mu'tâdem onlarsız n'olur hâlüm
Cefâsına had ü cevırine pâyân olmasın yâ Rabb* (Fuzûlî, g.30/5)⁵⁴

⁵¹ M. A. Yekta Saraç, "İcâz", *DİA*, s.392.

⁵² *Necâtî Beg Dîvânı*, haz.Ali Nihat Tarlan, MEB, İstanbul, 1997.

⁵³ *Nâilî Dîvânı*, haz.Haluk İpekten, Akçağ Yay., Ankara, 1990.

⁵⁴ *Fuzûlî Dîvânı*, (www.zekiankun.com.tr) (7.10.2015)

Fuzûlî, “Sevgiliden gelen her tür haksızlık ve zulme iyice alıştım.” dedikten sonra “Yâ Rabb! Bu dertler olmadan hâlim nice olur! Sevgilimden gelecek her türlü eziyet hiç bitmesin.” anlamındaki ikinci mısradan sevgiliden bahsettiği hâlde tamlayan görevindeki *sevgilinin* sözünü hafzetmiştir. Sadece *cefâsına*, *cevrine* tamlayan görevinde kullanılarak lüzumsuz fazlalığa (haşv-i kabih) mânî olunmuştur.

Bâkî çemende hayli perîşân imiş varak
Benzer ki bir şikâyeti var rüzgârdan (Bâkî, g.371/5)⁵⁵

“Ey Bâkî! Bâkî olan çimenlikte hazan ile ağaçların yaprakları hayli perişan olmuşlar. Belli ki onların zamana sitemi var.” mealindeki beyitte ağaçların sonbahar yüzünden sararıp solduğu söylenmediği için sebep cümlesi hafzedilmiş. Beyitte *rüzgâr* kelimesi hem zaman hem sonbahar yelini akla getirdiği için sebep cümlesinin hafzedilmesi durum icâbı (muhtezâ-yı hâl) makbuldür. Ayrıca *varak* kelimesi ilk mısradan söylendiği için ikinci mısradan tamlayan görevindeyken hafzedilmiş ve gereksiz yere söz uzatılmamıştır. Ayrıca *Bâkî* ve *rüzgâr* kelimeleri tevriyeli kullanıldığı için icâz-ı kısar yapılmıştır diyebiliriz.

Şemşîr elinde fitne vü âşûba başladı
Çeşmi de gamzesi gibi meşhûr mest olur (Şeyhülislam Yahya, g.77/2)⁵⁶

“Sevgili elinde kılıç fitne ve kargaşa çıkarmaya başladı. Onun gözü de yan bakışı gibi şöretli bir sarhoştur.” şeklinde tercüme edebileceğimiz beyitte yine *sevgili* sözü ilk mısradan ve tamlayan olarak ikinci mısradan hafzedilmiştir.

Hâk olduğuma inanmaz isen bâd-ı sabâ
Ayağı tozu ile geldi seferden sorasın (Ahmed Paşa, g.242/5)⁵⁷

“(Sevgilinin yolunda ölüp) toprak olduğuma inanmazsan sabah yeli (şimdi) ayağı tozuyla seferden döndü; (ondan) sor!” Ahmed Paşa, ilk mısradan sevgili uğruna can verdiğini anlatan sebep cümlesini hafzedip sonuç cümlesi olan hâk olmak fiilini kullanmıştır. Ayrıca ikinci mısradan *sabâdan*

⁵⁵ *Bâkî Dîvânı*, haz. Sabahattin Küçük, TDK, Ankara, 1994.

⁵⁶ *Şeyhülislam Yahya Dîvânı*, , haz. Hasan Kavruk. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>) (11.09.2015)

⁵⁷ *Ahmed Paşa Dîvânı*, haz. Ali Nihat Tarlan, Akçağ yay., Ankara, 1992.

sözü hazfedilmiştir. Ancak bu, cümlede düşüklüğe sebep olduğu için sözün değerini düşürmüştür (îcâz-ı muhil).

Zâhid salâ-yı meşid éder ben hevâ-yı dost
Niçün éder bu doğru yolundan yâbû beni (Şeyhî, g.193/3)⁵⁸

“Ben sevgilinin aşkını arzularken zâhid beni meşide namaza çağırıyor. Beni doğru yolundan bu ihtiyar at, zâhid niye çeviriyor, anlamadım.” Beyitin ilk mısraında *ben hevâ-yı dost éderim* şeklinde yapılması gereken *édmek* fiili, şahıs eki farklı olduğu hâlde hazfedilmiştir. Bu hâliyle cümle düşük olduğu için cümledeki îcâz-ı hafz makbul değildir. Mısra belki farklı şekilde söylene kusur ortadan kaldırılır ve daha estetik olurdu. Ayrıca *yâbû* kelimesi, hem “ihtiyar at” hem “ya bu” zâhid anlamında tevriyeli düşünölebileceğinden aşağıda anlatacağımız îcâz-ı kısar örneğidir.

Hak verdi sana devlet ü baht u sa'âdeti
Bağlarsa n'ola karşuna ehl-i kemâl saf (Bâkî, g.230/3)⁵⁹

“(Ey sultanım!) Kemal sahibi (kişilerin bile) karşında arz-ı ta'zîm ve hürmetle eğilmesine şaşmamak gerekir. (Çünkü sahip olduğun) bu baht, saadet ve devleti sana Allah'ın ihsanıdır.” anlamındaki beyitte özne (müsned) ve sonuç cümlesi içinde “Bu devlet senin hakkındır, kimseye söz düşmez.” anlamındaki sonuç cümlesi düşürölmüşse de okur bu sonucu beyitin içinde tahmin ettiğii için makbul bir îcâz-ı hafz yapılmıştır.

Cânâ gidicek 'akl u dil ü sabr u karârî
Dahi ne gelir 'âşık-ı nâ-çârın elinden (Mezâkî, g.331/3)⁶⁰

“Ey canım sevgilim! Çaresiz âşığının aklı da sabrı da kararı da gittikten sonra elinden daha ne gelir ki!” diyen Mezâkî, “Senin aşkın, hasretin yüzünden” sebep cümlesini hazfetmiştir.

Mecâz-ı Mürsel ve istiare örneklerinde îcâz-ı hafz olduğu dikkate alınmalıdır. Çünkü bu sanatlardan mürsel mecazda gerçek anlamdan mecazî anlama geçişi sağlayan alakalardan (parça-bütün ilişkisi, sebep-sonuç-

⁵⁸ *Şeyhî Divâm*, haz. Mustafa İsen-Cemâl Kurnaz, Ankara 1990.

⁵⁹ *Bâkî Divâm*, haz. Sabahattin Küçük, TDK, Ankara, 1994.

⁶⁰ *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliğii ve Divânının Tenkidli Metni*, haz. Ahmet Mermer, AKM, Ankara, 1991.

ilişkisi, mahal ilgisi vb.) birinin zikredilip diğerinin kullanılmamasıyla îcâz-ı hazf yapılmış olur. Yine *açık istiare* ve *kapalı istiare* sanatlarında benzeyen (müşebbeh) veya kendisine benzetilen (müşebbehün bih) hazfedildiği için îcâz-ı hazf söz konusudur.

Kanaatimizce *kinaye* ve *tevriye* sanatlarında ise gerçek veya mecaz, yakın veya uzak anlam az kelimeyle birden çok anlam kastedildiği için îcâz-ı hazf değil; îcâz-ı kısar söz konusudur. *Kinaye* sanatında ifadenin açık anlamından ziyade gizli anlamı kastedilir ve her iki anlamda bir ifadede kullanıldığı için îcâz-ı kısar söz konusudur. *Tevriye* ise kullanılan sözün yakın anlamını söyleyip uzak anlamının kastedildiği bir sanattır ve her iki anlamı da akla getirdiği için îcâz-ı kısar yapılmıştır. Bu nedenle *kinaye* ve *tevriye* örneklerini “Klasik Türk Şiirinde Îcâz-ı Kısar” bahsinde ele alacağız.

Yér mi basar ayağı hümânun ferahından
Sümbüllerine nisbet édüp eller uçurdu (Zâtî, g.1504/6)⁶¹

“Hüma kuşunu senin sümbül saçına nispet için eller gökyüzüne saldı. Artık o kuşun sevinçten yere ayak basar mı?” anlamındaki beyitte hüma kuşu sevinçten ayağı yerden kesilen bir insana benzetildiği için kapalı istiare yoluyla teşhis yapılmıştır. Hüma (müşebbeh) söylenirken benzetildiği sevinçli insan (müşebbehün bih) söylenmediği için îcâz-ı hazf söz konusudur. Yine sevgilinin saçları sümbüle benzetilerek açık istiare yapılmıştır. Saç (müşebbeh) söylenmeyip benzetildiği sümbül (müşebbehün bih) söylendiği için îcâz-ı hazf söz konusudur. Ayrıca beyitte “Ey sevgilim!” nidası ve “uçurduğu vakit” zarf tümleci eki hazfedilmiştir.

Tutuşursun ey gönül ol âh-ı âteş-nâkdan
Ger meded erişmese bu dide-yi nem-nâkdan (Helâkî, g.112/1)⁶²

“Ey gönlüm, nemli gözüm (gözyaşlarım) imdadına yetişmese ettiğim ateşli âhlardan yanıp tutuşurdun.” anlamına gelen beyitte sadece gönül söylense de âşğın bütün bedeninin yanıp kül olması kastedildiği için (parça-bütün ilişkisi) mecaz-ı mürsel vardır. Ayrıca *dide-yi nem-nâk* söylendiği halde yangını söndüren gözyaşlarıdır. Burada da mahal ilgisi

⁶¹ *Zâtî Divânı*, haz. Ali N.Tarlan-M.Ali Tanyeri, İstanbul Üniv. Edb. Fak., İstanbul, 1970, 1987.

⁶² *Helâkî Divânı*, haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul Üniv. Ed. Fak. Yay., 1982.

sebebiyle mecaz-ı mürsel söz konusudur. *Dîde-yi nem-nâk* yangın söndüren tulumbacılar benzetiğinden kapalı istiare yapılmıştır. Bütün bu sanatlar sayesinde icâz-ı hazf yapılmıştır.

Érmesün dérsen yakana dest-i ağıâr ey gönül
El uzatma kimse dâmânına zinhâr ey gönül (Hayretî, g.246/1)⁶³

“Ey gönlüm, rakiplerin eli yakana yapışmasın dersin sakın sen de kimsenin eteğine el uzatma!” Beyitte gerçek anlamından ziyade *dâmâna el uzatmak* “birinin işine karışmak” anlamında ve *yakaya ermek* “birinin kişiye musallat olması” anlamındaki deyimlerle kinaye yapılmıştır ve icâz-ı hazf söz konusudur. Ayrıca *gönül* kelimesiyle âşığın kendisi kastedildiğinden parça-bütün ilişkisi içinde burada da icâz-ı hazf vardır.

Arap belâgatinde Kur’ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerin orijinal hâlinde bazı ekler, kelimeler ve cümlelerin hazfı söz konusudur. Klasik Türk şiirinde de buna mukabil, *iktibas* sanatında ayet ve hadislerin tamamının değil de bazı kelimelerinin alıntılanması söz konusu olduğunda icâz-ı hazf yapılmıştır:

Evsâf-ı dehânından ‘uşşâk-ı nazar-bâza
Sordum dediler müşkil lâ tûdrikühü'l-epsâr (Seyyid Nigârî, g.164/2)⁶⁴

Beyitte “Gözler Onu görmez; fakat O gözleri görür. Onun ilmi her şeyin bütün inceliklerine nüfuz eder. O, her şeyden haberdardır.” (Enam/103) ayetinin sadece başındaki cümle alındığı için icâz-ı hazf söz konusudur.

Esîr-i dâm-ı Siccîn oldun indin evc-i a'lâdan
Sebük-pervâz-ı İlliyyîn olup a'lâyı bilmezsin (Osman Şems Efendi, g.107/4)⁶⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen سَجِّينِ كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سَجِّينِ “Hayır, iş düşündükleri gibi değil! Rezillîğe batanların kitabı, siccîn’in (karanlık, pis bir çukurun) içindedir.” ve كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عَلِّيِّينَ “Hayır, (sandıkları gibi değil!) iyilerin yazısı illiyyîn’da (en yüce burçlardadır.)” (Mutaffifin/7,18)

⁶³ *Hayretî Dîvânı*, haz. Mehmet Çavuşoğlu M.Ali Tanyeri, İstanbul, 1981.

⁶⁴ *Nigârî Dîvânı*, haz. Azmi Bilgin. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>) (11.09.2015)

⁶⁵ Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Osman Şems Efendi Dîvânı’ndan Seçmeler*, Kubbealtı Yay., İstanbul, 1996, s.296.

ayetlerinin son kelimeleri dışında diğerleri beyitte hazfedilmiştir. Şair, insanoğlunun *illiyîn* burcuna çabucak uçmak yerine *siccîn* çukurunda günahlara batmış hâlde esir olmasını eleştiriyor. Beyitte insanoğlunun işlediği günahlar sonucu kıyamette çekeceği azap anlatıldığı gibi insanın ana rahminden itibaren karanlık, pislik dolu bir dünyaya gelişi hatırlatılarak aslını unutmaması gerektiği ima ediliyor. Dünyada mihnet, pislikle karşılaşsa da insanoğlunun indiği cennetine (evc-i a'lâ) kavuşması işleyeceği salih amellerle mümkündür.

Cenâb-ı Hazret-i levlâk tâc-ı târik-i eflâk
Resûl-i Hâlk-ı pâk âfitâb-ı evc-i isti'lâ (Nev'izâde Atâî, k.1/26)⁶⁶

Yukarıdaki beyitte Hazret-i Muhammed'e övgü için söylenen لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَمَّا خَلَقْتُ □ فَلَاقَ "Sen olmasaydın, sen olmasaydın; felekleri yaratmazdım." hadis-i kudsîsinin tamamı beyite alınmayarak îcâz-ı hazf yapılmıştır.

Belâgatte bedî ilmine dahil olan *tensîkû's-sıfat* sanatında (brachylogia) îcâz-ı hazf söz konusudur. Şiirin tamamında genellikle methedilen kişi art arda gelen sıfatlarla nitelenir. Cümlenin diğer öğeleri olmadığı için tensîkû's-sıfat methedilen varlığa dair okurun zihninde az sözle daha çok çağrışım ve anlam uyanabilir. Bu yönüyle de tensîkû's-sıfatta îcâz-ı kısar söz konusudur. Kânûnî'nin zevcesi Hürrem Sultan'a yazdığı meşhur gazeli ve oğlu Şehzade Bayezid'in bu gazele naziresi gibi tensîkû's-sıfata nice güzel örnek verilebilir:

'Abîrüm 'anberüm varum habîbüm mâh-ı tâbânüm
Enîsüm mahremüm varum güzeller içre sultânüm

Hayâtum hâsulum ömrüm şarâb-ı Kevser'üm 'Adn'üm
Bahârum behcetüm rûzum gülüm ey verd-i handânüm (Muhibbî,
 g.1848/1-2)⁶⁷

Bahârum sohbetüm subhum dahi şem'-i şebistânüm
Kamer-çihrem yüzi bedrüm felekde mâh-ı tâbânüm (Şâhî, g.95/1)⁶⁸

⁶⁶ *Nev'izâde Atâyî Dîvânı*, haz. Saadet Karaköse. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>) (11.09.2015)

⁶⁷ *Muhibbî Dîvânı*, haz. Coşkun Ak, c.2, Trabzon Valiliği Yay.

⁶⁸ Filiz Kılıç, *Şehzade Bayezid Şâhî Hayatı ve Dîvânı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000.

Elâ ey lû'bet-i ferhunde-dîdâr
Meh-i nârenc-gabgab sîb-ruhsâr (Necâtî, m.2/1)⁶⁹

Ey risâlet bûstânında hırâmân sero-kad
V'ey nübüvvet ravzasında yâsemen-bû lâle-had (Rûşenî, g.6/1)⁷⁰

Ey pâdişâh-ı zümre-yi merdân yâ Hüseyin
V'ey server-i gürûh-ı şehîdân yâ Hüseyin (Hayretî, k.4/1)⁷¹

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE İCÂZ - I KISAR

İcâz-ı kısıarda cümlede herhangi bir eksiltmeye gitmeden kısa bir ibareye birden çok anlam sığdırılır. Recâizâde Mahmud Ekrem *Talîm-i Edebiyat*'ta icâzı, üslubun itidali (münakkahiyet) bahsi içinde incelerken daha ziyade icâz-ı kısar üzerinde durmuştur. Ona göre icâz en çok fıkıh ve kanun hükümleri, atasözleri ve hikmetli sözler icâz-ı kısarın en güzel örneklerine sahiptir.⁷²

Türkçemizde bazı deyimlerden başka darb-ı mesel denen atasözleri, icâzın bu türünü en iyi aksettiren misaller olduğu için Türkçe belâgat kitaplarında bunlara yer verilmiştir.⁷³ Eski hamam, eski tas; akacak kan damarda durmaz; boş başağın başı dik olur; serçeden korkan darı ekmez; yalancının mumu yatsıya kadar yanar gibi... Şu hâlde belâgatın bedî ilmine mensup olan *irâd-ı mesel (irsâl-i mesel)* sanatında, şair fikrini ispat için atasözü veya yaygın bilinen hikmetli sözlere şiirinde yer verdiği için icâz-ı kısar yapar:

“Meyve vermeyen ağacı taşlarlar:”

Urdukça seng 'Âşık eyler du'â senâ
Taşlanmaz ol dirahî ki ol vèrmeye semer (Âşık Çelebi, g. 84/5)⁷⁴

⁶⁹ *Necâtî Beg Dîvânı*, haz.Ali Nihat Tarlan, MEB, İstanbul, 1997.

⁷⁰ *Dede Ömer Rûşenî Dîvânı*, haz. Orhan Kemal Tavukçu. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>) (12.10.2015)

⁷¹ *Hayretî Dîvânı*, haz.Mehmet Çavuşoğlu M.Ali Tanyeri, , İstanbul, 1981.

⁷² Recâizâde Mahmud Ekrem, *Talîm-i Edebiyyât*, İstanbul 1305, s. 163.

⁷³ Muallim Naci, *a.g.e.*, 46; Recâizâde, 165; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri: Belâgat*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989, s.115-117.

⁷⁴ *Âşık Çelebi Dîvânı*, haz.Filiz Kılıç. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>) (11.09.2015)

“Kişi kazdığı kuyuya kendisi düşer:”

*Kardaşına kuyu kazarsa kişi
Kuyuya düşmek olur anun işi* (H. Hamdi, Yûsuf u Züleyhâ’dan)⁷⁵

“Güneş balçıkla sıvanmaz:”

*Hidâyet nûrına mâni’ degüldür câm-ı yâkûtî
Ki sırça hâ’il-i ferr-i ziyâ-yı âfütâb olmaz* (Necatî Bey, g.244/4)⁷⁶

“Âşığa Bağdat sorulmaz:”

*‘Âşıkta Bağdâd irak olmaz vücûdun fülkini
Cûy-ı eşkün kûy-ı yâre ırgürür mânend-ı şatt* (Şeyhülislam Yahya, g.)⁷⁷

“Ya tahammül ya sefer”

*Kıldum belâ-yı ‘aşk ile mübtelâ sefer
Meşhûrdur ki âşıkta ya sabr u ya sefer* (Ahmed Paşa, g.73/1)⁷⁸

“Dikensiz gül olmaz.”

*Geh cefâ gâhi vefâdur rûzgârın ‘âdeti
Ey Hayâlî sanma ‘âlemdaki gül bî-hârdur* (Hayâlî-i Gülşenî, g. 84/5)⁷⁹

“Zaman sana uymazsa sen zamana uy!”

*Merd isen zinhâr ey dil eyleme hergiz inâd
Zâl-i devrân her ne sûretten görünse uy aña* (Ravzî, g.18/2)⁸⁰

Belâgatin bedî ilmine dahil olsa da daha ziyade meânî ilmiyle ilişkili olan *mezheb-i kelâmî* sanatında da îcâz-ı kısar söz konusudur. Kimi araştırmacılar mezheb-i kelâmî sanatını herhangi bir fikri ispatlamak için

⁷⁵ Hamdullah Hamdi, *Yusuf u Züleyha*, haz. Naci Onur, Akçağ Yay., Ankara, 1991.

⁷⁶ *Necatî Beg Dîvânı*, haz. Ali Nihat Tarlan, MEB, İstanbul, 1997.

⁷⁷ *Şeyhülislam Yahya Dîvânı*, , haz. Hasan Kavruk. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>) (11.08.2015)

⁷⁸ *Ahmed Paşa Dîvânı*, haz. Ali Nihat Tarlan, Akçağ yay., Ankara, 1992.

⁷⁹ *Hayâlî-i Gülşenî Dîvânı*, haz. Türkan Alvan, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv. SBE., 1998.

⁸⁰ *Edincikli Razî Dîvânı*, haz. Yaşar Aydemir, (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>) (11.09.2015)

ikna edici, akli veya hayâli yada mizâhî bir kanıt sunmaktır” şeklinde tanımlamıştır.⁸¹ Oysa mezheb-i kelâmî sadece kelim ilminin mantık kaide-lerine göre dile getirilen husus için kıyas yapılması ve delil getirilmesine dayanan bir sanattır.⁸² Aşağıdaki beyitlerde kelâm ilmine dair önermeleri içeren mezheb-i kelâmî yapılmış beyitler incelenmiştir:

“Fiilleri yaratan Allah’tır, ama kulun seçme hakkı vardır ve her kulun ameli imandan bir cüz değildir. Amel imanın asıl parçası değil, imanı güçlendiren, onu tamamlayan bir unsurdur. Allah dilediğini dalalete, dilediğini hidayete ulaştırır.”⁸³

*Her kimin var ise zâtında şerâret küfrü
İstulâhât-ı ‘ulûm ile müselmân olmaz (Fuzûlî, g.13/1)⁸⁴*

*Biñ günâh eylese bir kul yine rızkın kesmez
Şükr-i in’âm-ı şeh-i bende-nevâz eyleyelüm (Bâkî, g.317/2)⁸⁵*

“Âlem hadistir, Hadis olan her şey hareket halindedir.”⁸⁶

*Rüzgârûñ hâli dâ’im inkılab üstündedir
Bâd ile mebnî durur bünyâdı âb üstündedir*

*Hâk ü âteş zıdduna durur hevâ vü âb ile
Yohdur anuñ-çün qarârı şan serâb üstündedir (Hayâlî-i Gülşenî,
g.57/1-2)⁸⁷*

Zahir olan bir şey inkâr edilemez.”

*Nice pinhân édeyin sîmede dâğ-ı aşkun
Gül gibi zâhir olan nesneye inkâr olmaz (Bâkî, g.194/3)⁸⁸*

⁸¹ Menderes Coşkun Menderes, *Sözün Büyüsü: Edebî Sanatlar*, Dergah Yay., İstanbul, 2010, s.179.

⁸² M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2012, s.240.

⁸³ Sadeddin Taftazânî, *Şerhü'l-Akaid-i Neseî Tercümesi*, çev.Ali Haydar Doğan, Yasin Yay., İstanbul, 2008, s.222.

⁸⁴ *Fuzûlî Dîvânı*, (www.zekiankun.com.tr) (7.09.2015)

⁸⁵ *Bâkî Dîvânı*, haz. Sabahattin Küçük, TDK, Ankara, 1994.

⁸⁶ Mehmet Dağ, “Kelim ve İslam Felsefesinde Hareket Kuramı”, s.230. (<http://dergiler.ankara.edu.tr>) (04.08.2015)

⁸⁷ *Hayâlî-i Gülşenî Dîvânı*, haz.Türkân Alvan, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv. SBE., 1998.

⁸⁸ *Bâkî Dîvânı*, a.g.e.

Îcâz-ı kısarada şairin halk içinde bilinen atasözü ve hikmetli sözleri kullanması şiiri sıradanlaştırmamalıdır. Yani Nâbî'nin dediği gibi, şairin mısraları adeta darb-ı mesel hâlinde dilden dile meşhur olursa başarısını ispat eder:

*Sözde darbü'l-mesel îrâdına söz yok ammâ
Söz odur 'âleme senden kala bir darb-ı mesel (Nâbî, mf.35)⁸⁹*

Nâbî'nin bahsettiği, îcâz-ı kısar örneği bir beyit ya da mısranın dilden dile dolaşarak adeta darb-ı mesel hâline gelmesinin en güze kanıtı *tazmin* ve *tahmistir*. *Tazmin* mısra-yı berceste olarak beğenilen ve unutulmayan mısraların diğer şairlerin şiirlerinde kullanılmasına dayalı bir sanattır. *Tazminde* şair kullandığı mısranın kime ait olduğunu belirtme ihtiyacı duymaz, çünkü o mısranın sahibi herkesin malumudur. *Tazmin* mısraları hikmetli söz olarak kabul edildiği için îcâz-ı kısar örneği olarak kabul edilebilir. Şeyh Gâlib, Hayâlî'nin meşhur gazelini bu şekilde *tahmis*, yani tazmin ederken beyitin devrinde de popülerliğini örneklemiştir:

*Nefahnâ nefhasın güş etmeyenler nâyı bilmezler
Miyân-ı cân u cânânda bu Hû-yı Hâyı bilmezler
Nefes-âşinâlar gevher-i ma 'nâyı bilmezler
'Cihân-ârâ cihân içindedür ârâyı bilmezler
Ol mâhîler ki deryâ içredür deryâyı bilmezler" (Şeyh Galib, th.8/1)⁹⁰*

İbrahim b. Balî (XV.yy.) *Hikmetnâme* adlı mesnevisinde dinleyene eziyet, sıkıntı vermesin diye az sözle çok anlamlar içeren mısralar yazdığını, yani îcâz-ı kısarı tercih ettiğini şöyle anlatıyor:

*Ta'b arta tavîl ola bu kıssa
Hem ihsâ olmaya birinde hisse
Velî sözümden îcâz eylemişem
Ma'ânî çoğ ü lafz az eylemişem (İbrahim b.Balî, II/12454-55)⁹¹*

⁸⁹ *Nabî Divânı*, haz.Ali Fuat Bilkan Akçağ, Ankara, 2011.

⁹⁰ *Şeyh Gâlib Divânı*, haz. Naci Okçu. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>) (11.09.2015)

⁹¹ Mustafa Altun, *İbrahim b.Balî'nin Hikmetnâme'si*. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>) (11.09.2015)

Nev'izâde Atâyî de çoğu zevk-i selîm sahiplerinin şiirde sade, sıradan sözlere itibar etmediği gerçeğinin farkındadır. Ama kendi şiiri sade söz içinde derin anlamlar içerdiği, yani îcâz-ı kısara dahil olduğu için sanatının şiir eleştirmenleri tarafından beğenileceğinden emindir:

Bakmaz zürefâ sâde söze gerçi 'Atâyî
Ammâ görinen sen dedüğüñ sâde degüldür (Nev'izâde Atâyî, g.48/5)⁹²

Nedîm de kendine telkinde bulunarak az ama çok değerli anlamlar içeren sözün mücevher gibi nadide olanından yani îcâz-ı kısardan yanadır:

Sözü az söyle ağır söyle Nedîmâ ki sühan
Zer gibi sayılı gevher gibi sencîde gerek (Nedim, g.LV/6)⁹³

Mezâkî'nin Mustafa Paşa'ya yazdığı 101 beyitli kasidesi îcâz-ı kısarin seçkin örneklerindedir:

Dil ki sâhib-kıran-ı ma'nâdur
Rüstem-i dâsutân-ı ma'nâdur (Mezâkî, k.21/1)⁹⁴

Necâtî'nin "okur" redifli gazelinde îcâz-ı kısara örnek pek çok beyit varsa da özellikle şu beyitler dikkat çekicidir:

Âyet-i hüsnüni dil hoş vech ile takrîr éder
San ki Yûsuf sûresini Hazret-i 'Osmân okur
Bî-nikâb olma habîbüm görmesin yüzün rakîb
Mushaf açuk olcak derler anı şeytân okur (Necâtî, g.196/4-5)⁹⁵

Telmih sanatı içeren mısralarda kıssalara, efsanelere veya tarihî olaylara veya bir ayet veya hadîse işaret edildiği için îcâz-ı kısar vardır. *Telmih* içeren beyitleri okuyanın zihninde, o hâdiseye, ayet veya hadîse dair zengin çağrışımlar oluşur. Bu şekilde az sözle yoğun anlamlar anlatılır. Yukarıdaki örnekte Hz. Osman'ın Kur'ân-ı Kerîm okurken şehit edilişi

⁹² *Nev'izâde Atâyî Dîvânı*, haz. Saadet Karaköse. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>) (11.09.2015)

⁹³ *Nedîm Dîvânı*, haz. Muhsin Macit. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>) (11.10.2015)

⁹⁴ *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvanının Tenkidli Metni*, haz. Ahmet Mermer, AKM, Ankara, 1991.

⁹⁵ *Necâtî Beg Dîvânı*, haz. Ali Nihat Tarlan, MEB, İstanbul, 1997.

olayına *telmihte* bulunulmuştur. Bakara suresini okurken şehit edildiğinde bu surenin “Onlara karşı Allah sana yeter.” mealindeki 137.ayetine Hz. Osman’ın kanı sıçramıştı. Beyitte Hz. Osman’ın Yusuf suresini okuduğu belirtiliyor. Kur’ân-ı Kerîm’in en güzel kıssası (ahsenü’l-kasas) olarak bilinen Yusuf suresinin 9. ayetinde Hz. Yusuf’u kardeşlerinin öldürme çabası anlatılır. Dolayısıyla Hz. Yusuf ile Hz. Osman arasında kurulan bu ilgide bu ayete de *telmih* yapılmıştır. Beyitte âşık da başına gelene rıza gösterdiği ve aşk şehidi olduğu için Hz.Osman’a benzetilmiştir. Bütün bu zengin çağrışımlar bir beyitte toplandığı için îcâz-ı kısar yapılmıştır. Yine akabindeki beyitte “Mushaf açık kalırsa onu şeytan okur.” inancı îrâd-i mesel yoluyla anlatıldığı için îcâz-ı kısar vardır.

Kinaye ve *tevriye* sanatlarında az kelimeyle birden çok anlam kastedildiği için îcâz-ı kısarın söz konusu olduğunu belirtmiştik. Şimdi bunun birkaç örneğini inceleyelim:

*Kuluyuz kendümüzi satamazuz anun için
Bilmez ol Yûsuf-ı gül-çihre bizüm kıymetümüz* (Necâtî, g.223/3)⁹⁶

“Biz o sevgilinin kuluyuz, ama kendimizi satamıyoruz. Bu yüzden o gül yüzlü Yusuf bizim kıymetimizi bilmiyor.” Beyitte “kendini satmak” ifadesi bir köle olarak satılmak anlamında kullanılsa da asıl kastedilen sevgiliye beğendirmek için kendini methetmektir. Bu nedenle kinaye sanatı yapılmıştır. Ayrıca Hz.Yusuf kıssasına telmihte bulunulduğu için de beyit îcâz-ı kısarın güzel örneklerindedir.

*Lafz-ı kinâye yazmadum u yazdum adunı
Nâmum kenârına ki kinâyet hemîn ola* (Ahmed Paşa, g.6/4)⁹⁷

“Adımın kenarına kinaye sözünü yazmadım da senin adını yazdım. İşte kinaye dediğin böyle olur.” Şairin kullandığı *kenâr* sözcüğü hem “bir şeyin kenarı” hem de “kucaklamak” manâsındadır. Şair sevgiliyi kucaklamayı istediği için hiç olmazsa adım senin adını kucaklasın, diyerek kinaye yapıyor. Beyitte yakın ve uzak anlam bir arada kullanıldığı için îcâz-ı kısar vardır.

⁹⁶ *Necâtî Beg Dîvânı*, haz.Ali Nihat Tarlan, MEB, İstanbul, 1997.

⁹⁷ *Ahmed Paşa Dîvânı*, haz.Ali Nihat Tarlan, Akçağ yay., Ankara, 1992.

Minnet Hüda'ya devlet-i dünyâ fenâ bulur
Bâkî kalur sahîfe-i 'âlemde adumuz (Bâkî, g.192/6)⁹⁸

“Allah’tan başkasına minnet etmeyiz. Dünyadaki iktidarlar eninde sonunda yok olacaktır. Ancak bu dünya sayfasında bizim adımız baki kalır.” Bâkî kendi mahlasını söyleyerek adının ve sanatının daima hatırlanacağını belirtiyor. Ayrıca *Bâkî* kelimesi “sonsuzluk” anlamıyla da kullanılabilmesi için tevriye sanatı sayesinde îcâz-ı kısar yapılmıştır. Dünyanın bir bilgi ve hikmet kitabına benzetildiği beyitte sadece *âlem* (müşebbeh) söylenip benzetildiği *kitap* (müşebbehün bih) söylenmediği için kapalı istiare yapılması îcâz-ı hazfe de örnektir.

Az âb u tâb vërmedi bezm-i mahabbete
Mecnûn-ı nâ-murâdı da yâbâna atmanız (Şeyhülislam Yahya, g.143/2)⁹⁹

“Muhabbet meclisinde az yol katetmedi. Aşktan bahsedince bu yolda muradına eremeyen Mecnun’u da yabana atmayın.” Beyitte Leyla ile Mecnun kıssasına telmihte bulunulmuştur. Yine *yabana atmak* “Mecnun’un aşkı yüzünden çöllere düşmesi” ve “Mecnun’u da dikkate alın.” anlamında tevriyeli kullanılmıştır. *Âb u tâb* “yol, tarz” hem de “güzellik, tazelik, parlaklık” anlamında tevriyeli olarak kullanılmıştır. Bütün bu anlamlar az sözle bir beyitte ifade edildiği için îcâz-ı kısarın farklı uygulamaları söz konusudur.

Şu’le de olsa çeker sineye dil ma’sûkım
Göre pervâne olur suhte nevmîd olmaz (Fehîm-i Kadîm, g.CXIII/4)¹⁰⁰

“Gönül ateş de olsa sevdiğini sineye çeker. Pervanenin yandığı hâlde ümitsiz olmayışını gör!” Burada şair *sineye çekmek* ifadesini hem “sarılmak, murâd almak” anlamında hem de “ondan gelen her tür eziyeti göğüslemek” anlamında kullandığı için tevriye sanatı yapılmıştır. Her iki sanatta da çok anlamın bu kadar az kelimeyle ifadesi sayesinde îcâz-ı kısar yapıldığından anlatım daha estetik olmuştur. Yine Şem ve Pervâne kıssasına telmihte bulunulması yönüyle de beyit îcâz-ı kısar örneği sayılabilir.

⁹⁸ *Bâkî Dîvânı*, haz. Sabahattin Küçük, TDK, Ankara, 1994.

⁹⁹ *Şeyhülislam Yahya Dîvânı*, , haz. Hasan Kavruk. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>) (11.09.2015)

¹⁰⁰ *Fehîm-i Kadîm Dîvânı*, haz. Tahir Üzgör, AKM Yay., Ankara, 1991.

Hey Muhammed ümmeti billahi müminler midir

Küfr-i zülfün bilmeyenler dîn ü îmân Ahmed'in (Hayretî, g.231/4)¹⁰¹

Hayretî, Müslüman olduğunu söyleyenlere “Ey iman edenler, ...iman edin.” (Nisa/136) ayetine telmihte bulunarak *hakikat-i Muhammediye* fikrine iman ederek iman tazelemeleri gerektiğini hatırlatıyor. Beyitte geçen *küfr-i zülf* mazmunu *hakikat-i Muhammediye* olgusundan kinayedir. Tasavvuf düşüncesinde kesretin karanlığı Hz. Peygamber’in simsiyah saçlarını temsil ederken vahdet nuru O’nun yüzündedir. Ama kesret vahdetin nurunu gizler, örter. Bunu idrak edemeyenler gerçekten iman etmiş sayılmazlar. Bu nedenle zülfün simgelediği küfür ile iman nurunu simgeleyen cemâl/rûy tasavvufta kesret-vahdet ilişkisini anlatır. Şair üzerinde zengin bir literatür bulunan bu hakikati bir beyite sığdırarak îcâz-ı kısar yapmıştır.

Her zilletin elbetde bir izzet var içinde

Seyr et çeh-i Ken‘ânı ne devlet var içinde

Sen akla uyup gezme Felâtûn dahi bilmez

Humhâne-i dehrin nice hikmet var içinde

Çâk eyleyemem sînemi her dilbere zîrâ

Sultânıma âid bir emânet var içinde (Şeyh Gâlib, g.296/1,4,6)¹⁰²

Şeyh Galib’in yukarıdaki beyitlerinde hikmetli söz söylemesi açısından îcâz-ı kısar vardır. İlk beyitte Hz. Yusuf kıssasına telmihte bulunulmuştur. Üçüncü beyitte ise tasavvuf literatüründe anlatılan Allah-kul, müşid-mürid ilişkisi zengin çağrışımlara dair fikir verirken şair kalp sözcüğünden kinaye *emânet* sözünü kullanmıştır. Bu yönüyle de beyit îcâz-ı kısar örneğidir.

Şâd itmek için ruhımı her gece zemâne

Ve'l-leyl okur türbet-i Mecnûn üzerinde (Emrî, g.484/4)¹⁰³

Leyla ile Mecnun mesnevilerine telmihte bulunulan beyitte, *leyl* hem “Leyla” hem “gece” anlamında tevriyeli olarak kullanılmıştır. Ayrıca Leyl

¹⁰¹ *Hayretî Dîvânı*, haz. Mehmet Çavuşoğlu M.Ali Tanyeri, İstanbul, 1981.

¹⁰² *Şeyh Gâlib Dîvânı*, haz. Naci Okçu. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>) (15.10.2013)

¹⁰³ *Emrî Dîvânı*, haz. M.A.Yekta Saraç. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>) (15.10.2013)

suresinin ilk ayeti kısmen iktibas edildiği beyitte farklı açılardan îcâz-ı kısar yapılmıştır.

*Duyunca makdemin teşrîfin Âdem sulb-i pâkinden
Değişdi habbeye bâğ-ı cinâmı yâ Resûlallah (Kânî, kıt.16/2)¹⁰⁴*

“Ya Resulallah! Hz. Âdem kendi neslinden senin dünyayı teşrif edeceğin müjdesini alınca cennet bahçelerini bir damla döl suyuna değişti.” Hz. Âdem’in cennetten çıkarılış kıssasına telmihte bulunan bu beyitte bu hadise güzel bir sebebe bağlandığı için hüsn-i talil yapılması beyiti zengin çağrışımlar içeren bir îcâz-ı kısar örneği hâline getirmiştir.

*İlim bir lücce-yi bî-sâhildür
Anda ‘âlim geçünen câhildür (Nâbî, Hayriyye, 2292)¹⁰⁵*

İlmin sınırsız bir denize benzetildiği beyitte şair, Sokrates’in “En iyi bildiğim şey hiçbir şey bilmediğimdir.” sözüne gönderme yaparcasına âlim geçinip bilgisiyle övünenlerin uçsuz bucaksız ilim denizinde aslında cehaletini itiraf ettiğini eleştiriyor. Az ama özlü bir ifadeyle ilmin değeri ve zenginlinin anlatıldığı beyitte îcâz-ı kısar vardır.

S O N U Ç :

1. İcâz bir söz sanatı değildir; belâğatin meanî ilmine dair önemli bir ifade özelliğidir. İster sözde eksiltmeye dayalı îcâz-ı hazf ile yapılsın; ister az ama öz sözle çok zengin anlamlar içeren îcâz-ı kısar ile yapılsın; anlamda estetiği sağlamada îcâzın şiire katkısı büyüktür. Araştırmamızda klasik Türk şairlerinin terim olarak XIV. yüzyıldan itibaren îcâzın farkında olduklarını tespit ettik. Ancak, XI. yüzyıldan itibaren İslamî devir Türk şiirinde az, öz ve tesirli söz söylemenin daima önemsendiği anlaşılmaktadır.

2. Klasik Türk şiirinde kullanılan bazı edebî sanatlarda îcâz bulunmaktadır. Beyan ve bedî ilmine ait edebî sanatlardan *mecâz-ı mürsel*, *istiare*, *tensikü’s-sıfat* sanatlarında îcâz-ı hazf söz konusudur. Yine *iktibas* sanatında ayet ve hadislerin tamamının değil de bazı kelimelerinin alın-

¹⁰⁴ Kânî *Dîvânı*, haz. İlyas Yazar. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>) (15.10.2013)

¹⁰⁵ Nâbî, *Hayriyye*, Haz. İskender Pala, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1989.

tılanma söz konusu olduğunda îcâz-ı hazf yapılmıştır. *Kinaye* ve *tevriye* sanatlarında ise az kelimeyle birden çok anlam kastedildiği îcâz-ı kısar söz konusudur. *Telmih* sanatı içeren mısralarda kıssalara, tarihî olaylara veya ayet, hadîse işaret edildiği için îcâz-ı kısar vardır.

Belâğatin bedî ilmine dahil olsa da daha ziyade meânî ilmiyle ilişkili olan *mezheb-i kelâmî* sanatında da îcâz-ı kısar söz konusudur. Mezheb-i kelâmî sanatı şairâne kanıtlama demek değildir; kelimelerin mantık kaidelerine göre dile getirilen husus için kıyas yapılması ve delil getirilmesine dayanan bir sanattır.

3. Îcâz-ı kısarda şairin halk içinde bilinen atasözü ve hikmetli sözleri kullanması şiiri sıradanlaştırmamalıdır. Şairlerin *tazmin* edilen beyitleri hikmetli söz olarak halk arasında meşhur olduğuna delalet ettiği için îcâz-ı kısar örneği olarak kabul edilebilir.

4. Sünbülzâde Vehbî'nin şu beyiti zevk-i selîm sahiplerinin ve şairlerin belâgate dolayısıyla îcâza ne denli önem verdiğini göstermektedir. Klasik Türk şiirinin şeriatî belâgattir. Bu şeriata uymayan ve mesela başkasının şiirlerini kendisininmiş gibi gösteren şairlerin; söz fetvası gereği dilini kesmek, yani onları susturmak icap eder. Beyitte kat'-ı zebân sözü hem "susturmak", "sözü kısaltmak" hem de "dilini keserek cezalandırmak" anlamında tevriyeli olarak kullanıldığından yine îcâz-ı kısar yapılmıştır.

Sirkat-i şi'r edene kat'-ı zebân lâzımdır

Böyledir şer'-i belâgate fetâvâ-yı sühân (Sünbülzâde Vehbî, k.51/74)¹⁰⁶

¹⁰⁶ *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*, haz.Ahmet Yenikale. (15.10.2015)

“SOME REMARKS AND OFFERS ABOUT “İCÂZ” IN CLASSICAL TURKISH LITERATURE”

Abstract

In classical Turkish literature, rhetoric science (belâgat) must be utilized in style evaluations when measuring a poet's success. In this work, we wanted to analyze the value of îcâz with examples from the Turkish poetry. İ'câz which is another rhetoric term with the meaning of reciting in fascinating and clever way should not be confused with îcâz. îcâz which is within the science of "Meanî in Belâgat" is to say much with few words. îcâz which is examined in two groups Îcâz-ı hazf (ellipsis) and îcâz-ı kısar, is a rhetoric element which increases the connotation value of the statement. while doing Îcâz-ı hazf, sometimes noun, adjective, participle or conjunction type of word or an element of a word phrase or an element of a sentence is dropped. In Îcâz-ı kısar, without deducting from the sentence, several meanings are attributed to a short statement. when Îcâz is used appropriately it composes an art. In our research, examples of İcaz are examined in beyan and bedii parts of belagat.

Keywords

Classical Turkish literature, rhetoric, belâgat, îcâz, the least effort principle